

Čovjek u slobodi i dostojanstvu

Uz 200. obljetnicu smrti I. Kanta

Ivan Koprak*

Pred moralnim i inim dilemama sekularizirani svijet u podvojenim osjećajima slavi svoje utemeljitelje. Prije 200 godina (12. veljače 1804. godine) u Königsbergu (današnjem Kaliningradu) preminuo je jedan od njih — I. Kant. Točno prije 300 godina (točnije 28. studenoga 1704. godine) umro je J. Locke. Ove će se godine 20. kolovoza slaviti i 150. obljetnica Schellingove smrti. Razloga za slavlje ima i u obljetnicama rođenja. Točno prije 200 godina rodio se L. Feuerbach, prije 150 godina P. Natorp, a prije 100 godina A. Gehlen. Nije na odmet pripomenuti da su se prije 125 godina rodili L. Wittgenstein i M. Heidegger. O tome će se jamačno manje govoriti.

Može se reći da je sekularizam svojevrsni posljedak prosvjetiteljstva, duhovnog pokreta europske inteligencije s kraja 18. stoljeća čija je osnovna značajka bila sloboda i hrabro povjerenje u razum kao u odlučujuć izvor svih spoznaja i mjera svih vrijednosti.

U programatskom spisu pod naslovom *Što je prosvjetiteljstvo iz 1784.* godine Kant je napisao: »Prosvjetiteljstvo je čovjekov izlazak iz nesamostalnosti koju je sam skrivio. Nesamostalnost je nesposobnost za služenje vlastitim razumom bez tuđeg vodstva. Tu je nesamostalnost čovjek sam skrivio ako ona nije posljedica pomanjkanja razuma, nego odlučnosti i hrabrosti da se njime posluži bez tuđeg vodstva. Sapere aude! Imaj hrabrosti da se služiš svojim razumom! — to je dakle geslo prosvjetiteljstva.«

Kantov prosvjetiteljski moto »sapere aude« i na početku 21. stoljeća ništa nije izgubio od svoje zavodljivosti kako u znanosti tako i u politici. Razvoj znanosti, prije svega medicine, biotehnologije i informacijskih tehnologija daje naslutiti da čovjek sve više i više izmiče svakoj odgovornosti usmjerujući se u vlastitu propast.

S druge strane političko prosvjetiteljstvo je razvilo ideju o ljudskom dostojanstvu. Osnovna točka i tog učenja je govor o slobodi čovjeka. Glavno načelo, zapravo vrijednost političkog prosvjetiteljstva glasi: Svaki čovjek ima jednako pravo na slobodu i dostojanstvo.

Međutim tu se, kako je primjetio Kant, treba suočiti s problemom razlike između vrijednosti i dostojanstva. Dostojanstvo je prema Kantu apsolutna svrha. »Ono što ima neku cijenu, može (...) konkurirati nekoj drugoj robi koja opet ima svoju cijenu. A ako se određuje neka cijena, onda se najprije napravi procjena. Kad se za nešto plaća, koristi se određena novčana suma, dakle njome se određuje vrijednost. Ono što ima cijenu vrijedno je samo po sebi, ali njegova vrijednost se može mjeriti i vrijednošću nečeg drugog i biti izjednačena tom vrijednošću. Za ono što dostojanstvo ima, ne postoji ekvivalent. To ne može ići na procjenu vrijednosti i ta vrijednost se ne može izjednačiti ni sa čim.« (Usp. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, BA 78.) Pitanje je samo u čemu je i gdje utemeljeno tako shvaćeno čovjekovo dostojanstvo?

Između znanosti i politike danas smo u govoru o čovjekovom dostojanstvu stavljeni ili pred loši relativizam ili pod pritiskom modernih znanosti pred utilitaristički moral koji je ukorijenjen u redukcionističkom shvaćanju čovjeka. U pitanju je naime sam čovjek, shvaćanje čovjeka. Time je ujedno naznačen i jedan od ključnih problema Kantove filozofije. Poznato je da je za Kanta čovjek s jedne strane »biće u sustavu prirode (homo phaenomenon, animal rationale)«, a s druge strane »osoba« (tj. »subjekt moralno–praktičnog uma — homo noumenon«). To znači, sam Kant to više puta ističe, da je čovjek osjetilno–umno, determinirano i slobodno biće. U naznačenom paradoksu između determinizma i slobode Kant se opredijelio za prosvjetiteljski ideal samosvjesnog subjekta koji se pouzdaje jedino

* Prof. dr. sc. Ivan Koprak, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb.

u svoj razum i koji time prevladava svoju nezrelost. Poznato je da je takav Kantov projekt završio nacrtom morala u kojemu je jedna koordinata apstraktna dužnost, a druga slijepi i nekontrolirani slučaj.

Kršćanska je antropologija utemeljena na nečemu drugome. Ljudsko dostojanstvo je u njoj izvan dosega čovjekove moći slobode ali i izvan nekontroliranog slučaja. Ono je tu bez obzira na okolnosti u kojima pojedinac živi. Čovjek ga može poštivati ili ne, ali ga ne može dodijeliti ili oduzeti. Dakle, u kršćanskoj antropologiji, filozofski gledano, ljudsko dostojanstvo nije shvaćeno kao nešto izvanjsko, ovisno primjerice o stanju čovjekova zdravlja ili bolesti, ili osobne krivnje; ono je nešto unutrašnje, bitno, neuvjetovano i neotuđivo čovjekovu biću kao takvom. Naime, ljudsko dostojanstvo izvire iz cjelokupne kvalitete čovjeka kao osobe, kao duhovno–tjelesnog bića, obdarena razumom i slobodom, samoodgovornošću i mogućnošću samoodređenja — ukoliko je stvoren na sliku Božju (Post 1, 26–27), određen za vječnost. Prema tome čovjek ne može biti lišen svoje bitne oznake, naime da je slika Božja. Snagom takvoga dostojanstva svaki čovjek u bilo kojem razdoblju svojega života, makar ono bilo stavljeno u pitanje teškom bolešću ili patničkim tijekom umiranja, uvijek zadržava pravo i dužnost poštivanja temelja i preduvjeta tog dostojanstva. Zato ni s biološkog gledišta čovjek ne može biti sveden na živućeg ne–čovjeka, ne može biti o–ne–čovječen. S kršćanske pozicije ne postoji tako nešto kao život bez vrijednosti, nevrijedan da se živi. Kršćanska antropologija bivstvovanje čovjeka kao osobe promatra kao Božji dar, a samim tim i kao nešto što je od Boga određeno.

U tom smislu ni čovjekova sloboda nije niti bestemeljna niti je lišena odgovornosti. Slobodu tvori samoodređenje u istini bogosličnosti. Na taj je način sloboda prisutna u samoj biti spoznajnoga čina koji subjektu daje njegovu autonomiju, kao i mogućnost da ga vodi svjetlo istine u kojem sam zamjećuje stvarnost.

Zasigurno, moderno je doba htjelo da čovjek »hrabro« uzme vlastitu sudbinu u svoje ruke, tj. moderno je doba proglasilo dolazak »ljudskog doba« što se poistovjećivalo s razdobljem prosvjetiteljstva. No »hrabrost« ljudskog razuma koji je zatvoren u svoju vlastitu imanentnost (bezodnosnost), ne dopušta istinsko promicanje čovjekova dostojanstva.

Dostojanstvo o kojem govori kršćanska antropologija u biti zagovara relaciju prema Bogu — ono je primljeno dostojanstvo. Za razliku od prosvjetiteljske interpretacije ljudskoga dostojanstva, ono i nije vezano na neku kvalitetu kao primjerice u kantovskoj tradiciji na sposobnost čovjekova čudorednog samoodređenja.

Budući da čovjek nije produkt slučaja i jer nije sam od sebe, on ne živi u apsolutnoj autonomiji. Kao konačno stvorenje on si ne može jamčiti niti smisao niti vrijednost života. Time jamačno želimo reći da je čovjek prije svih svojih napora i svojih sposobnosti ili nesposobnosti od Boga bezuvjetno ljubljen i potvrđen, te kao takav ima svoje dostojanstvo.

Da bi sekularizirani svijet upozorila na tu istinu, Crkva je točno prije 40 godina (16. travnja 1964. godine) nakon prvotnih oklijevanja u svojstvu trajnog promatrača pristupila i organizaciji UN, koja je zasigurno iznjedrena iz tradicije prosvjetiteljstva i slobodarskih ideja Francuske revolucije.

Shvati li se ozbiljno da je čovjek u svojoj biti racionalan i da je izvorni odnos svakoga čovjeka njegovo prihvaćanje od Boga, onda je jasno da njegovo dostojanstvo nije vezano samo za njegove rasne ili bilo koje druge vlastitosti i sposobnosti. Čovjek je subjekt jer ga je Bog pozvao imenom, a ne zato što je sposoban za spoznaju, učiljno–racionalno djelovanje ili etičku samorefleksiju. Njegove vlastitosti i sposobnosti, um i autonomija, mogu biti izgubljene, no iz gore spomenutih razloga njegovo dostojanstvo ostaje trajno.

Crkva (kako je god mnogi neopravdano držali nazadnom) s pravom odlučno upozorava na upitnost i nedorečenost sekularizirane znanosti i politike koje slaveći obljetnice svojih utemeljitelja, pa i u zalaganju za ljudsko dostojanstvo u zakonskim i političkim proglasima (primjerice u nacrtu Ustava EU), i dalje »hrabro« bez Boga žele temeljiti svoju sigurnost i svoj napredak. Za Crkvu je takav put pogrešan i poguban.